

HANDELEN IN VRIJHEID – WAARTOE?

Jacques De Visscher

Antoon Braeckman, *Vrijheid*. Tielt, Lannoo Campus, 2019, 159 p., ISBN 9789401462297, €22,50.

Cyril Lansink, *Wat op het spel staat. Verkenningen in existentiële ethiek*. IJzerlo, Fagus, 2020, 200 p., ISBN 9789491634840, €17,50.

Altijd opnieuw blijven we het over de vrijheid hebben. Ouders en leraren dragen bij tot onze zelfstandigheid; maatschappelijk werkers, politici en psychologen herinneren ons – een leven lang – dat we autonomie verdienen. Tegelijk ervaren we – eveneens een leven lang – dat er aan die vrijheid iets schort en dat we keuzes moeten maken. Twee inspirerende boeken trachten te verhelderen hoe die vrijheid ons dagelijks uitdaagt.

De auteur van het eerste, een aantrekkelijk ‘schoolboek’ (en daar is dus niets verkeerd aan), is Antoon Braeckman, hoogleraar filosofie (Leuven). Hij situeert het thema van de vrijheid in een concrete context, plaatst de kritische vraagstelling daarna in een historisch-wijsgerig perspectief en laat zijn onderzoek in een toekomstbeeld uitmonden. De auteur begint dus niet met een abstract methodologisch traktaat, voorzien van historische citaten die even historische definities bevatten en die dan met elkaar worden vergeleken. Nee, hij start met een goed gevonden, eenvoudig, alledaags verhaal van een jonge man, Felix, nog student en uiteraard op zoek naar zijn geluk. Hij vraagt zich af hoe hij voor zijn toekomst de juiste morele en politieke keuze kan maken: wordt hij een jurist, zoals dat in zijn familie past of volgt hij zijn vriendin, Laura, lid van een groep klimaat- en milieuactivisten, in haar engagement voor een zonniger toekomst?

Voor de auteur (en voor zijn jonge studenten) is dit een uitdagend vertrekpunt om zich te bezinnen over de vrijheid en om zich af te vragen hoe die bezinning uit het filosofisch denken voordeel kan halen. Braeckman doet dit heel didactisch in het perspectief van zijn colleges en onttrekt het verhaal op die manier zowel aan de toevallige anekdotiek als aan het al te academisch vertoog. Nu, de vraag naar de vrijheid blijft niettemin een filosofische vraag die haar wortels in historische grond heeft – daaraan ontsnapt de auteur niet. Hij wil dus dieper graven en tracht bijgevolg zijn lezers duidelijk te maken dat zij, in het verwerken van een vrijheidsconflict, de stap van het particuliere naar het algemene dienen te zetten, zonder het concrete uit het oog te verliezen. Nooit lost iemand zijn

problemen uitsluitend voor zichzelf op in een taal die alleen hijzelf zou begrijpen. Met andere woorden: zodra iemand aan oplossingen denkt, is de ander hoe dan ook geïmpliceerd. Er is geen denken zonder poging zich te verantwoorden. Niemand zit in zichzelf opgesloten. Bovendien is daar ook altijd het oordeel van de omgeving, van de situatie waarin iemand vanaf zijn geboorte verankerd en verworteld zit.

De jonge Felix kan, in zijn zoektocht naar intellectuele verantwoording, zijn existentiële vrijheidsvraag niet alleen oplossen of wegwerken. Dat ware een illusie. In zijn avontuur begeeft hij zich immers – en leraar Braeckman met hem – onvermijdelijk ook op politieke paden. Daar liggen de oplossingen, dat wil zeggen het opruimen en doen verdwijnen van de maatschappelijke problemen en vragen, echter niet voor de hand. Wat hem te doen staat reikt verder dan een eigenmachtige toepassing van zijn particulier/persoonlijk wilsvermogen. Braeckman onderkent dit en onderstreept dat ‘de vrijheid fundamenteel te maken heeft met de intersubjectieve, publieke en dus ook politieke dimensie van het menselijke handelen’(152).

Vrijheid en vrije wil zijn filosofisch niet onproblematisch. In de eerste plaats weten wij niet waar zij vandaan komen. Wij kunnen de vrijheid wel denken, maar zijn er niet de ingenieur van. Vrijheid is trouwens ook geen wetenschappelijk concept, noch een product van biologie of psychologie.

Is er niet ook een metafysisch te noemen grondslag (‘fundamenteel’)? Waar komt onze zelfbepaling vandaan? Is zij uitsluitend een geschenk en opdracht van onze opvoeders of een gunst van onze politieke omgeving? In zijn historische exploraties van onze vrijheden en onvrijheden laat de auteur zoals het een historicus van de filosofie past zich handig door Hegel, Heidegger, Sartre en Arendt inspireren. Het verbaast echter dat iemand, zoals de auteur die op Schelling is gepromoveerd, in een boek over de vrijheid aan het *Freiheitsschrift* geen aandacht schenkt – te metafysisch?

Een van de vragen die jongeren zich stellen in hun (filosofisch) denkavontuur, is wellicht ook: waarom of waartoe die vrijheid? Braeckman verwijst onvermijdelijk naar het besef dat velen onder hun on-vrijheid lijden, dat ze hun wensen niet altijd kunnen vervullen en hun zin niet kunnen doen. Ze denken natuurlijk voor zichzelf, maar toch ook aan anderen, diegenen die hen dierbaar zijn. Felix denkt aan ‘zijn’ Laura, aan wat ze voor hem betekent en aan wat ze verpersoonlijkt – haar naam verraadt haar aantrekkelijkheid, ze is zijn lichtend voorbeeld. Daarom is het perspectief van de vrijheid alvast gericht op conviviale bevrijding, op het opheffen van wat ons sociaal onvrij maakt, wat ons belemmert te doen wat we wensen of zelfs moeten doen om menswaardig te zijn.

Nieuw is dit thema niet, maar veeleer verwant met een aantal traditionele vormen van religieus leven. Om aan te sluiten bij wat hem heelt en heiligt, moet de vervreemde of zondige mens zich bevrijden van wat hem bezoedelt; hij dient zich dus te zuiveren. In die zin krijgt de vrijheid een noodzakelijk perspectief en houdt zij op alleen maar vrijheid te zijn. Vrijheid wordt dan zich vrij maken van

de verknechting aan wat ons afhankelijk maakt van verleidingen, van het ons verzoekende kwaad. Dan is die vrijheid er uiteindelijk voor iets, niet alleen voor een bevrijding van iets uit het verleden, maar ook voor een toekomst die men nog altijd dient in te vullen. Ook Kant, en dan in een zuivere ethiek, leert dat de vrijheid de voorwaarde is voor de plicht, het engagement om de categorische imperatief in vervulling te brengen. Wat die plicht dan inhoudelijk is, bijvoorbeeld zorg voor kinderen en ouderen, armen en zieken, leren we uit de situatie. Maar eerst dienen we ons daarvoor vrij te maken, dat wil zeggen: we moeten onze baatzucht, ons eigenbelang en onze eigenzinnigheid opschorten. Kant noemt de plicht onvoorwaardelijk, wat een inperking van de eigenzinnigheid meebrengt om de vrijheid dienstig tekunnen maken.

Dit engagement vertaalt men vandaag dikwijls in de formulering van politieke doelstellingen, meestal zonder de explicitering van de onderliggende metafysische of religieuze connotaties. Niettemin zijn die aanwezig in het verhaal van Felix als hij zich aansluit bij de ecologische beweging, een beweging die vele analogieën vertoont met de historische religieuze bewegingen. Daar is de roep om een nieuw begin en een nieuwe levensstijl, een ander omgaan met de dingen, een aan verboden onderworpen dieet (vegetarisme, veganisme), de protestmarsjes die aan processen doen denken, de zuiveringsacties door op zondag het zwerfvuil op te halen, de versterving door beperkte consumptie, de vrome toewijding aan de Aarde en aan grote zinnebeelden van de groene Natuur, de schoonheid van onaantastbare (heilige) eeuwenoude bomen, de even onaantastbare diersoorten die men soms schijnt te benijden. In het ecologische vertoog hoeven we slechts het woord Natuur door het woord God te vervangen (Spinoza's *Deus sive Natura* is niet zo uniek), om te ontdekken dat we eigenlijk met een niet-onderkende theologie te maken hebben. Goed is wat de Natuur ons oplegt, Schoon wat de Natuur laat zien, Waar is wat we echt van de Natuur vernemen. In dit perspectief is een vrijheidsideaal dat de vrijheid wil behouden in vrijblijvendheid niets anders dan een egocentrisme, waarvan onder meer de reclamemagazines bol staan: 'Uw toekomst en geluk, neemt u zelf in handen, toch?' (Steps Magazine 07.11.2020). Ook in zo'n ecotheologie is vrijheid slechts een dienstmaagd in de beleving van de ecologische vroomheid die de aarde of de planeet wil redden. Op de vraag waarom die planeet gered moet worden, komt zelden een antwoord. Is er een (natuur)godsdienstig/mystiek antwoord – kunnen opgaan in de goddelijke, reine Natuur? Zou die mystiek niet eveneens een antwoord zijn op de catastrofe van onze sterfelijkheid die we als straf opgelegd hebben gekregen door in het Paradijs van de boom van de kennis van goed en kwaad te hebben gegeten (Genesis 3:22)?

De ecologisch vernieuwde gedachte van een Aards Paradijs staat geenszins buiten de theologische erfenis. Die ontbreekt ook niet in een democratie die, via de vervulling van onze vermogens de vrijheid in een 'volwaardig bestaan' zou materialiseren, pretendeert louter seculier te zijn. Braeckman verwijst in zijn eindvisie naar Martha Nussbaum die het over tien vermogens heeft: alle mensen zouden de mogelijkheid moeten hebben: om (1) een leven te leiden van een

normale duur; om (2) over een goede gezondheid te beschikken; om (3) zich vrij te kunnen verplaatsen; om (4) hun mentale vermogens te gebruiken; om (5) zich zowel aan mensen als aan dingen te hechten; om (6) zich een idee van het goede leven te vormen; om (7) te leven met en voor anderen, en ook relaties aan te gaan met dieren en met de natuur; om (8) om te lachen en te spelen; om (9) te participeren aan de politiek en om (10) eigendom te verwerven (p. 145). Braeckman voegt er aan toe dat die verwerklijkste vrijheid nog steeds de context van de sociaal-economische rechtvaardigheid nodig heeft. Nu maar hopen dat zo'n nieuwe vrijheidspolitiek niet al te ijverig is in het gelukkig willen maken en een gigantisch systeem van procedures installeert, ondersteund door een leger van toezichters. Het is onvoorstelbaar dat Felix en Laura naar zo'n wereld uitkijken.

* * *

Het tweede boek, *Wat op het spel staat*, van Cyril Lansink, een onafhankelijke academicus, is in de eerste plaats een bundeling essays zodat deze publicatie niet de programmatische eenheid en gestrengheid van het eerste boek heeft. De auteur geeft aan zijn bundel de ondertitel 'Verkenningen in existentiële ethiek'. Dit sluit aan bij zijn belangrijkste inspiratiebron, Kierkegaard, een theoloog-wijsgeer waarop hij in 1997 is gepromoveerd: *Vrijheid en ironie. Kierkegaards ethiek van de zelfwording* (Leuven, Peeters), hier destijds gerecenseerd door Peter Krüger (UvM 15-2, herfst 1998).

Wie zich afvraagt wat op het spel staat, maakt zich naar alle waarschijnlijkheid zorgen om wat hij of zij vermag om bij te dragen aan wat belangrijk is. Lansink thematiseert die bezorgdheid in reflecties die eigenlijk aansluiten bij de behandeling van de vermogens die Braeckman aan Nussbaum ontleent. Ze is duidelijk verwant met dat wat Felix en Laura in de ban houdt: de vrijheid waarnaar de geëngageerde mens verlangt, beperkt zich niet tot een zich ontdoen van boeien en grendels – vrijheid als ongebonden willen. Vrijheid is echter ook 'vrijheid als toegang tot' iets anders of om zich voor iemand of voor iets in te zetten. Al kan die inzet toch nog altijd het behoud van de eigen vrijheid op het oog hebben of een strijd voor de eigenmachtigheid en de gesacraliseerde zelfbeschikking. Dit zien we nog enigszins vervat in de Lansinks eerste definitie: 'Vrij zijn: in staat zijn tot een verbintenis die je identiteit vorm en inhoud geeft' (15).

De auteur plaatst die vrijheid in het perspectief van de zelfrealisatie. Daarbij laat hij zich, met Kierkegaard op de achtergrond, inspireren door de roman *Stiller* van Max Frisch: 'Een mens is maar "zichzelf" als wordend, als nimmer te fixeren beweging naar "zichzelf". Anders gezegd: de bestemming van de mens is zijn vrijheid. En die vrijheid toont zich of bestaat in de opgave telkens opnieuw die vrijheid te bevestigen en waar te maken.(...) Zichzelf worden is niet "iemand" worden. Zichzelf worden is vrij blijven, het impliceert dat je nooit samenvalt met

een welbepaalde identiteit, waarin je je (definitieve) bestemming zou hebben gevonden' (32-33). Is dit nu wel vol te houden? Voor sommigen moet men dit ook kunnen doortrekken tot het uiterste, in de zelfgekozen dood. Zijn nu mensen die altijd tot in het uiterste de zelfverwerkelijking op het oog hebben geen onuitstaanbare doordrammers? Ervaren we onszelf in verhouding tot zulke mensen niet steeds herleid tot middelen voor de zelfverwerkelijking van diegene die geen welbepaalde en dus eindige identiteit wil aanvaarden? Bij de beschrijving van dit ideaal moeten we haast onvermijdelijk denken aan het programmatische egoïsme van Max Stirners boek, *Der Einzige und sein Eigentum* (1844) – Lansink vermeldt dit werk niet.

Voor velen is dit vrijheidsideaal een product van de Verlichting, of juist die interpretatie van 'dé Verlichting' die breekt met een (tot een karikatuur herleid beeld van het) christelijke perspectief dat 'het geluk als een reële belofte ziet die door de mens zelf ingelost kan worden, een doel waar de mens de voorwaarden voor kan aanreiken'. Volgens Lansink zijn we erfgenamen van deze Verlichting (65). Is dit zo? Gaat het om een verlichting als een ver-lichten, een opheffing van een zware last (=het bevoogd zijn) of om het licht dat ons beter leert inzien wie we echt zijn en wat er op het spel staat? Er zijn 'Verlichters' die eigenlijk als ingenieurs van het verduisteren optreden en een blinde vlek voor de schat van de traditie installeren. Zich toch verzettend tegen een verschaalde Aufklärung maakt de auteur terecht de bedenking dat bijvoorbeeld een maakbaar geluk niet alleen 'tot overspannen verwachtingen leidt, maar ook geen recht doet aan de ervaring dat geluk zich juist vaak niets aantrekt van spanning, inspanning en instrumenteel denken.' (70)

Lansink gaat een andere weg op als hij zich duidelijker door Kierkegaard laat inspireren en dus de usurpatie van de vrijheid in een alweer overtrokken zelfbeschikking overstijgt. In de onderkenning van het religieuze grond zijn is de mens enerzijds zelfstandig, maar hoort hij uiteindelijk een Ander toe, 'dezelfde Ander die hem bij wijze van spreken heeft vrijgelaten uit zijn hand (...). Het verwerkelijken van de morele opgave is geen grondeloze zelfbepaling, maar veronderstelt een beschikking van elders. Zelfrealisatie betekent daarom ook onthechting in deze zin: het loslaten van de gedachte dat je jezelf puur op eigen kracht kunt verwerkelijken, dat je eigenmachtig de Zin van het leven kunt vinden. Zo'n onthechting maakt deemoedig.' (103). Daarbij blijft het niet, want het, bij wijze van spreken, geworteld zijn in de hemel, schenkt tegelijk het vertrouwen dat verantwoordelijkheid van en voor de mens echt vrucht zal blijven dragen. Ook hier zouden we een analogie kunnen trekken met de ecologisch-gelovige die in de Natuur het vertrouwen in een hoopvol perspectief vindt.

Tegen deze kierkegaardiaanse achtergrond kunnen we een aantal essays lezen en begrijpen, al herneemt de auteur dit grondmotief niet uitdrukkelijk als hij het heeft over het geven (127-135), over de besteding en beleving van de tijd (137-143), over de terugkeer naar de dingen zelf, vrij van de tendens om zoveel mogelijk te reduceren tot functionaliteit en nuttigheid (145-158). Dat de auteur

zijn christelijke traditie niet achter een gesecculariseerd taalgebruik wegstopt, ligt in de lijn van wat hij ook in de verwondering ontdekt en wat hij kennelijk als een opdracht ervaart: 'Weerstand bieden tegen een al te vanzelfsprekende herleiding van de werkelijkheid... Metafysisch ingestelde filosofen en dichters nemen deze opdracht serieus. Hun bekommernis is te laten zien dat de werkelijkheid ontsnapt aan de verklarende schema's en de algemene wetmatigheden, of die nu biologisch, fysiologisch of cultureel van aard zijn, waarmee we die werkelijkheid denken en begrijpen.'(180). Door de band houdt de auteur deze lijn vast, zoals vooral blijkt in het lyrische laatste deel 'Vader en zoon'(184-200). We begrijpen daarom niet dat hij het soms heeft over mensen en '(andere) dieren' (13). We lezen helaas ook: 'Niets dierlijks is de mens vreemd'(151) of op dezelfde bladzijde: 'De mens is het dier met voorbehoedmiddelen.' Nee, de mens is juist géén metafysisch dier (178), wat Schopenhauer ook moge zeggen. Jammer van deze faux pas, want zo'n betekenisbezoedeling staat haaks op het spiritueel verhelderend taalgebruik dat Lansink in zijn overigens mooi boek beoogt.